

TURAN ELLƏRİ

Xristian türklər: çuvaşlar

(I YAZI)

Bu silsilə yazımda, əsasən, dünyanın hər tərəfinə yayılmış xristian türklər barədə söz açacağam. Birinci yazımı pravoslav xristian olan Çuvaş xalqı haqqında başlayıram. Çuvaşlar Orta Volqa bölgəsində, Çuvaşistan Muxtar Respublikasında yaşayan, əhalisinin sayı, təxminən, 2 milyona çatan türkdilli xalqdır. Çuvaşlar pravoslav inanlı 2 türk xalqından biridir. Digər xristian türklər isə qaqazlardır.

Çuvaş xalqının qədim tarixi haqqında yetərinə məlumat yoxdur. Yazılı mənbələrdə faktların azlığı onların mənşəyi ilə bağlı müxtəlif fikirlərin irəli sürülməsinə səbəb olmuşdur. Tarix boyu yurddan-yurda köç etmiş, başı qeylü-qallar çəkmiş çuvaş xalqı öz tarixi haqqında yazılı mənbələrin it-bata düşməsinə özünəməxsus yumorla qarşılayaraq belə bir məsəl yaratmışdır: “Çävaş kənekine əne sine”-yəni, “Çuvaşın kitabını inək yedi”.

Ehtimal olunur ki, çuvaşlar qədim zamanlarda Qara dənizin şimal sahillərindən köç edib sıx meşələrdən keçərək indiki torpaqlarında məskunlaşmışlar.

“Çuvaş” etnoniminin mənşəyi və mənası ilə bağlı yekdil fikir yoxdur. Bir ehtimala görə, “çuvaş” suvar sözünün şaz türkcəsindən (XIX yüzilliyin rus qaynaqlarında Cağatay türkcəsi Kazan tatarları, noqaylar, çuvaşlar və s. türkdilli xalqların ortaq dili kimi nəzərdə tutulurdu-red) çevrilmiş formasıdır. Digər ehtimala görə, “çuvaş” türk dillərində işlənən “yavaş” sözündən törəyib “ləngərli” mənasını daşıyır. Türkoloq Gerard Klausona görə, “çuvaş” etnonimi “tabğaç” sözünün deformasiyaya uğramış forması da ola bilər. Orxan-Yenisey yazılarında adı keçən Tabğaç dövləti bir zamanlar Çinin şimalında, təxminən 386-cı ildə bərqərar olmuşdur.

Çuvaşlar haqqında məlum olan digər əsas tarixi fakt budur ki, onlar bir türk etnosu olaraq eramızdan əvvəl Orta Asiyadan Şərqi Avropaya köçən hunların, xəzərlərin, peçeneqlərin və bolqarların arasında yaşayıblar. Çuvaşlar bu gün proto-bolqarların danışdıqları Oğur türkcəsində (Qərbi Hunca) danışan yeganə xalqdır. Məhz buna görə onların mənşəyinin bugünkü İtil bölgəsində məskunlaşan Volqa bolqarlarından gəldiyi düşünülür. Eyni zamanda, XIV əsrdən başlayaraq, bölgədə məskunlaşmış bir çox türk tayfaları ilə yanaşı, bəzi yerli fin-uqor xalqlarının da türkləşərək çuvaşların etnik kimliyində iştirak etdiyi güman edilir.

1237-ci ildə Volqa-Bulqar dövləti türkmonqol ordusu tərəfindən darmadağın edildi. Sonralar həmin ərazilərdə yaradılmış Qızıl Orda dövlətinin sərhədləri indiki Çuvaşistan ərazisini də əhatə edirdi. XIV əsrdə Qızıl Orda dövləti parçalanmağa

başladı və XV əsrdə yaranan Qazan xanlığının tərkibinə indiki Çuvaşistan ərazisi də daxil edildi. Daha sonra Qazan xanlığı 1552-ci ildə Rusiya çarı İvan Qroznı tərəfindən ələ keçirildi.

Çuvaş adına rus mənbələrində ilk dəfə XV əsrin birinci rübündə rast gəlinir. İşğaldan sonra bütün torpaqlarını itirən və ruslara xərac verməyə məcbur olan çuvaş kəndliləri artıq əkinçilik məşğuliyətinə ara verdilər. Əhalinin bir qismi dolanışq dalınca Türkiyəyə köçdü. 1650-ci ildə Çuvaşistan Moskva knyazlığına birləşdirildi, XVII əsrin sonlarında isə Çuvaşistan torpaqları Simbirsk və Kazan quberniyaları arasında bölüşdürüldü.

Qızıl Orda dövlətində yaşayan, əsasən, müsəlman dininə etiqad edən çuvaşlar Rusiyaya birləşdirildikdən sonra təcridən xristianlığı qəbul etdilər. Tatarlardan fərqli olaraq, çuvaşların əksəriyyəti xaç suyuna salınaraq vəftiz (tamamilə suya batırılma deməkdir-red) olundular. Həmin dövərlərdə ruslar yerli türk xalqları arasında xristianlığın təbliğində xüsusilə maraqlı idilər. Rus hökuməti “İncil”i çuvaş dilinə tərcümə etdirmişdi. Xristianlığı yerli xalqın arasında yaymaq üçün missionerlərə çuvaş dilində səlis danışmaq lazım gəlirdi. Bunun üçün rus hökuməti çuvaş dilinin qrammatikası kitabını (1769-cu il) hazırlatdırdı. Bu zaman Kazan Universitetinin “Şərq dilləri fakültəsi” ümumən türk dilləri sahəsində tədqiqatların aparılmasında fəal rol oynayırdı. 1836-cı ildə çuvaş dili ilə bağlı yeni bir kitab – V. P. Vişnevskinin hazırladığı “Çuvaş dili qrammatikası və lüğəti” nəşr olundu.

XX əsrin əvvəllərində Rusiyada baş verən sosialist inqilabı nəticəsində Çuvaşistanda da çar hökumətinə qarşı üsyan başladı. 1917-ci ilin martında Şupaşkarda çarizmi yıxmaq və müstəqillik əldə etmək məqsədi ilə ilk silahlı dəstələr yaradıldı. 1918-ci ilin mayında milli azadlıq hərəkatı bütün Çuvaşistana yayıldı. Lakin Rusiya imperiyasının əsarətində olan türk xalqları çar devrildikdən sonra da öz azadlıqlarına qovuşa bilmədilər.

Bolşeviklər tezliklə hər yerdə nəzarəti ələ keçirdilər. Çuvaşistanın milli azadlıq mübarizəsi yenildi. 24 iyun 1920-ci ildə Sovet İttifaqının tərkibində Çuvaşistan Muxtar Vilayəti yaradıldı. 1925-ci ildə isə vilayətin adı dəyişdirilərək Çuvaşistan Muxtar Sovet Sosialist Respublikası (Çuvaşistan MSSR) adlandırıldı. 1990-cı ildə Sovet İttifaqının dağılmasından sonra Çuvaşistan Respublikası Rusiya Federasiyasının tərkibində fəaliyyət göstərir. Paytaxtı Şupaşkar (Çeboksarı) olan, əcdadlarını unutmayan Çuvaşistanın ən iri rayonlarından birinin adı isə Şumerliyadır. Respublikanın rəsmi dili çuvaş və rus dilidir.

Murad KÖHNƏQALA